Թիւ 3.

ԴԻՏԱԿ
ԲԻԶԱՆԴԵԱՆ
ՅԻՆԴՐՈՅ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՀԱՐՈՒՆԵԱՑ

1816.

9. 10. 11. 12. 14. ՅՈՒՆՎԱՐ.

ԻՆԿԻԼԹԵՐԱ

Լօնտօն. 19 Դեկտեմբերի:

Նստուա քրիստական ժողովքի մը մէջ որոշեցին, որ կառավարող իշխանին ներկայացնեն մէկ խնդիրք մը, որ ինքը յանձն առնէ պաշտպան ըլլալ Հարաւային Ֆռանսայի մէջ եղած փոլթեսթանթներուն, որ շատ նեղութիւն քաշեցին խռովութեան պատճառովը: Կըսեն որ՝ 600 հոգիէն աւելի ջարդըլած են ասոնցմէ, ու շուրջ 16 հազար հոգի աղքտացած մուրացկան եղեր են, իրենց ունեցածը՝ բոլորը յափշտակած են Ֆռանսըզները:

Թէ ինչտեսակ մուրացկան կըզտուին Ինկիլթեռայի մէջ, կրնանք իմանալ տարեկան տուրքերէն որ կըժողվեն աղքատներուն օգնութեան համար: Այս տուրքըս, կանցնի 10 միլիոն եալտըզ ոսկին. բայց՝ զարմանքը ա՛ս է, որ փողոցներու մուրացկանները դեռ չեն պակսիր կոր անանկ երկրի մը մէջ, ուր որ՝ իրենց ապրուստին հմար օրը կը խարճըվին 27,398 եալտըզ ոսկի:

18 ին:

Ով որ կուզէ իմանալ Ինկիլթեռայի գլխաւոր Լօտերուն, ու կալվածքներ ունեցողներուն հարստութիւնը, կրնայ իմանալ անոնց եկամուտներէն, որ գրված են մէկ Ինկիլիզեվար Ցանկի մը մէջ:

Նօրթըմպէռլընտի Դուքսը ունի տարեկան եկամուտ՝ եալտըզ ոսկի	250,000
Տէվընշըրի Դուքսը	230,000
Ռըթլընտի Դուքսը	214,000
Պէտֆըրտի Դուքսը	190,000
Մ՚օլպըրի Դուքսը	180,000
Պըտլիւի Դուքսը	180,000
Կռօշըրի Կոմսը	168,000
Փօրթլընտի Դուքսը	16,000
Զըմնիի Մ՚արքէզը	156,000
Հարֆըրտի Մ՚արքէզը	154,000
Պիւթի Կոմսը	152,000

Յիսուն հոգիէն աւ աւելի կան, որոնց տարեկան եկամուտը կանցնի 80,000 եալտըզ ոսկին:

22 ին:

Օրէ օր կըշատնայ կոր վախը՝ որ ծեծ բացվի Հինտիատանոց հետ:

24 ին.

Ինկիլիզի կազէթային մէկը՝ հիմակվան Ֆռանսըզներուն միտքը աղէկ դուներով նկարելով՝ ասանկ դիտողութիւն մը կընէ „Նորութիւնը մէկ սահմանադրական կառավարութիւն

թե մը՝ որն որ իրաւունք ազատ է, պատճառ կուտայ քիչ մը անհանգստութեե, ինչպես որ բնական բան մնէ: Փոանսըզի ժողովուրդը իր նոր Սահմանադրութեովը կընմանի կենճ տղի մը, որուն ծնօղքը՝ տված ըլլան իրեն առջի անգամը՝ աղտոր ժամացոյց մը: Ա կենճ տղան՝ ամեն վայրկեան ծոցէն դուրս կըհանե իր նոր ժամացոյցը, կընայի վրան, առաջ կըտանի, ետև կըտանի, ևն, ու ամենվով ժամացոյցը՝ աւրելու վտանգի մէջ կըդնե: Բայց ան թեթև չհիվանդիս պատճառ չէ որ ժամացոյցը բոլորովին երեսէն ձգէ:" (Կոլ. Ինչելէզ:)

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՔԱ

Փերուի Էինթիփանցիները՝ ի՞նչ կը բանեցնեն կը բաղարդ դեղ, հմամատօպաշ Ինչելէզի մը պատմութիւնը:

Վարձածութիւները ընտանեաց ու ալեւլիներուն մեր օրերը՝ բժշկութեե արհեստին մէջ՝ մեկն է նոր ու սիրելի ուսմունքներուն: Վերջապես որչափ որ հերիք է՝ իմացանք ու վերցուցինք սխալանքները պաղի միամիտներուն, ու ապահով եղանք՝ որ շատ ուժով ու պատվական որպիսութիւններ ունին ասիտաթը զանազան ալեւլեան ու բնու գոյացութիւնները, մարդուս օգտակար, ու ապեցնելու յարմար՝ դիւիսոփայական լուսաւորութիւնը:

Ջանազան ճամբորդութիւններ որ ըրաւ Ռիտըռ, Ճիամայիքայի երևելի մարդը, մէկ մը ըրաւ գառնաճակեան քաղքը Սպանեօլի Ամերիգային մէջ, եոքը ասկից առաջ քանի՝ սկիր ընել փերուի մեծ մասը:

Եոքը Ճիամայիքա դառնալով, ու անկից ասա եոքի ատեններս Ինկլիլեհա անցնելով, բերաւ ինձի մէկ պարապ դդում մը, մէջը ձերմակ փոշի մը՝ մէկ լիպրէի մը չափ: Բերողը չի կրցաւ ըսել ինձի՝ ինչ փոշի է անիկա, բայց զիս բոլորովին ապշեցուց՝ երբոր իրաւունք հաստատեց ինձի, որ փերուի Էինթիանցիները՝ երկան ճամբորդութի ընելու ըլլան նէ, միշտ հետերնին կըտանին դդումի մը մէջ ասա փոշիս, ու ոսկորբ կամ կօտօշէ դդալիկ մնալ: Ասանկ պղպըտիկ դդալ մնալ կար՝ ինձի տված դդումին հետ: Ա Էինթիանցիներս՝ ճամբայ ընելնին՝ բերանին կըդնեն դդալ մը ասա փոշիս, ու կամաց կամաց կուլ կուտան. ծարիւնին՝ անկից ետև՝ ումպ մնալ ջուր կըխմեն: Ուրիշ հիվանդ բակուր մնալ բերանին չեն դներ, կըքալեն հազար մղոն տեղ, ու շատ անգամ կըպտըտին լեռները, անտառները, կամ որսի համար, կամ փախչելու Սպանեօլներուն ձեռքէն, ասա փոշիով միայն կապրին: Ստոյգ ու խիստ յայտնի ըրոյց մը կայ Էինթիանցիի մը վրայ, որ հարկաւոր թղթեր տանելու համար Լիմայէն դէպ՝ի Հիւսիսային ծովը, անցաւ անհուն լանւաթաձակ անբնակ երկիրներ, ջուներ հետը ամենևին ուրիշ ուտելիք մը, իր դդումին զատ, որ ըեցուն էր ան փոշովը, ու քիչ մալ ծխախոտ. ասալ ստոյգ է որ՝ անցած անապատ տեղվանքը՝ կերաւ չէր գավեր:

Աղեկ մը քննելով ասա զարմանալի փոշիս՝ տեսայ որ խեժի պէս նման նիւթ մնէր՝ հաւնած սարսափեալի քիրեճ դարձուցած կէսպներէն. որոնք երբոր աղեկ մը կըջրցնան, ու աղօրիքով կըփշրըվին, կունենան կճոպ համ մը նման թարմ խաղէ քիրեճի, ասոր մէջ կըկենայ փոշին ուժը:

Պէտրո Զէեյա, որ 17 տարի անցուց փերու գաւառը, տեղն՝ի տեղը գրելով ասա Էինթիանցիներուն բարքը սովորութիները, կըպատմէ որ՝ բերանին կըպահնն՝ պղտիկ խոտ մը Գօգա անունով, մէկ բաղադրութե մալ, որ հետերնին կըտանէին պղտիկ դդումներու մէջ, ասիկայ կընմանի մէկ քիրեճի նման հղու մը:

Մնաց որ՝ ասա Գօգայէ տերևներուն կամ բոյսին վրա խոսելով, կըսե որ՝ բոլոր փերուցիները՝ քունէն արթընալուն պէս ինչվան որ նորէն անկողին մտնեն, ասա բոյսը միշտ բերաննին ունին. պատճառն որ հարցուցի, ըսին որ ասանկ ընելով՝ անօթութի չեն իմանար, մանաւանդ թե ուժմը կըզգան որ վրանին կուգայ:

Ա Գօգա բոյսը կըդտվի Անդե ըսված լեռներուն վրան, Կոճանինկայէն ինչվան փլնա քաղքը, ու ասա տեղվանքս կըբարձրանայ կըլլայ պղտիկ ծառ մը. բնակիչները ասի շատ կըսիրեն, ու աղեկ հոգ կըտանին, որ իրենց տայ՝ իր զարմանալի մանըրտիկ տերևները, որ մեր երկրի մրտենիի ծերպն աղաճիկն կըմնան: Արևը կըջորցընեն, ու եոքը կըղնեն պատռնք 20 լիպրէնոց տամաններու մէջ: Գօգա բոյսը փերուի մէջ տաեններ՝ պահարի գին ուներ: Քոչօյէ, Փալէ ու Փլաթայէ բոլորտիքը շատ տեղվանք ասա բոյսս տնկած եր, կային տեղւանք որ տարի 60, կամ 80 հազար ռեալ կըբերեին, դրեթե բոլորը Գօգա եր. անանկ որ՝ ով որ հոն տեղ կուզէ բըռնել քանեցնելու Հնդ, առաջ կընայի կըտեղեկանայ՝ ան գետինը՝ ինչխատար չափ կուտայ ասա բոյսես, որ ամեն տարին աւելի պատվական է հոն. . . .

Զէեյայի օրերէն ետև 17 երորդ դարուն եոքերը, շատ հեղինակներ՝ հետաքրքրական բաներ կըպատմեն ասա եղանակիս վրա՝ երկան ու առողջ կեանք մը անցնելու մէկ նիւթով մը,

որ կերակրի տեղ կըբանեցնեն, ու ինչվան հիմա մուխի բան մնէ, չի պիտցըվեր ինչ կերպով եղած է ասոր բաղադրուիը: Կերևնայ որ՝ աս նիւթիս գլխաւոր բաները՝ ասոնք են. կամ Գօֆա կամ Պէրէկ կամ Ճխախոտ, վերը ըսված իժային կոլոռ նիւթովը:

Փոռչինօն շատ ճամբորդներու բերնէ լսեց, որ Ամերիկացիները Գօֆայէ տերևները կըծամեն իրենց երկան ճամբորդուե մէջ, որ անօթուե ու ծարաւ չիքաշեն. շատ անգամ առանց ճամբա ընելու ալ կըծամեն քէֆի համար երբոր առուն են: Աս կերպովս կընեն, Սարսիտեայի կեղևները կերեն, ու փոշի դարձընելով, կըծամեն Գօֆայէ տերևներուն փոշին հետ, աղէկ մը զանի ծամելէն ետև, բայց ասոր փոշին՝ քիչ պիտոր ըլլայ Սարսիտեայի փոշէն: Աս խառնուրդս՝ կըլլայ մէկ խիւս կամ զանգված մը, ուսկից հապիր կըշնեն. երբոր աղէկ մը չորցած են, բերանին կըձգեն մէկ հատ մը, կըպահեն, կըծծեն ինչվան որ հալի բերանին. ետքը ուրիշ մնալ կըդնեն բերանին, ու ասանկ էտև էտև, ուրիշ ոչ կերակուր կառնեն ոչ խմելիք, ու շատ օրեր ճամբա կընեն անհուն չոր ցամաք անապատներու մէջերը: Երբոր առուներնին նատած են, միայն Գօֆա կըբանեցընեն, օրն ի բուն անդադար կըծամեն եւէ եւև ասոր տերևները: Երբոր կուզեն աւելի ուժ մը տալ տերևներուն, անանկ որ գլուխնին զարնէ հարբևնան, ծխախոտի տերև ալ հետը կըխառնեն, ան ատենը տեսնես ինչպես քէֆ կըլլան, ուրախ, ու խիստ երկան ճամբա կընեն:

Արևելեան Հինտիստանցիները՝ Գօֆայէն տեղը կըբանեցնեն Պէրէկէ կամ Պէրէկէ տերևները՝ աս կերպովս: Կառնեն բերանին աս տերևներս, քիչ մը ծամելով՝ դուրս կըթքնեն առջի հիւթը՝ արուսի պէս կասկարմիր. ետքը կառնեն բերանին կիր ⁂էրէճ Սարսիտեայի երած կճեպներուն, ու հունը Աւէ⁂ պտուղին, (որ արմաւի տեսակ մնէ,) մանր փշրած, մէկ ախորժելի համմը կուտան անոնց:

Ճէ⁂րդ հեղինակը՝ աս բանս ալ կըդիտէ, որ Արևելեան Հինտիստանցիները սովորութիւն ունին Սարսիտեայի քիրէճին ու Պէթէլին հետ խառնել քիչ մը սաճի ⁂էհրիպար, կամ հալվէ սոպա, հապիր շինելով, որ բերանին կըդնեն. կըծծեն ու կըհալեցնեն. ան է իրենց կերակուրն ալ, խմելիքն ալ՝ երկան դժար ճամբորդութիւն ընելնին. շատ ուժ ոգիք կու տայ իրենց, ու յիշողութիւնին ալ կուժանցնէ:

Փէօն հեղինակը կըսէ որ՝ Պէրէկէ բաղադրած է կէս մը Աւէ⁂յէ ընկուզով, չորրորդ մաս մը՝ կինդանական քիրէճով, ու երբոր տերևներով մէկ տեսակ մը պըղպեղի պէս պէտ, որ կըսվի Պըղպեղ Պէրէկէ, ու մէկ չորրորդ մաս մալ՝ ծխախոտի տերևներով. բոլորը մէկ տեղ կըխառնեն, ու կտոր կտոր կընեն, որ բերաննին դնեն: Աս կերպով բաղադրած Պէրէկէը ընդհանրական դործածուիե ունի տաք կլիմաներուն տակը, Մօլուքքեան կղզիներէն սկսած՝ ինչվան Դեղին Գետը, Հինտիստանին ու Գանգէսին ինչվան ալ ծովը:....

Աս կինդանական քիրէճը՝ մեծ առուտուր ունի Հարաւային Ամերիկային մէջ, ինչպէս հարկաւոր ապրուստի բան մը:

Շատ հեղինակներ ալ կըսիշեն ծամելու ծխախոտին ուժը, որ մարդը կուշտ կըպահէ կըսեն. ասանկ կըսեն անոնք ալ, որ ծամելու սովորութիւն ունին:

Մօնտէկօ ալ կըսիշէ որ Հինտիստանցիները ծխախոտ կըծամծըմեն, ու կըծծեն, ասով անօթութիւնին ու ծարաւնին ալ կանցնեն, շատ օր ճամբայ կընեն առանց բան մը ուտելու:

Մ՝այնէնոս կըպատմէ որ՝ գինւորին մէկը Վալենչիա քաղքին պաշարմանը 1636ին, շաբաթ մը ապրեցաւ ծանր աշխատանքներու մէջ, միայն ծխախոտ ծամելով:

Կըդուվին զանազան հողեր ալ՝ որ փորը կշտացնելու ուժ ունին: Արևմտեան Հինտիստանի Սևերը մեծ առուտուր կընեն մէկ պարարտ հողի մը, որ կըսեն Հող Ադօյէ, կըծախեն դերիներուն ու ուրիշներուն ալ, ասոր համար կըկոչվին կաուկէր⁂, կամ Տզմահէր⁂, կաւ, կամ տիղմ ուտողներ: Ասոնց հաւարակ կերակուրը՝ աս հողս չէ, բայց փափկութիւն համար՝ շատ անգամ կուտեն, անոր համով կուզայ իրենց բերնին:

Կաուկէրներուն մեծ մասը՝ աղէկ առողջ մարդիք չեն, բայց կըսվին ոմանք ալ, որ երկան ատեն առողջութիւն մը ունին, ձեռք կուտայ:

Որոնք սորված են աս ճշտակար բանիս, լեզպէտ ստամոքնին շատ կըմուլցընէ, իրենք ալ կըտեսանեն, բայց ճարով կրնայ մարդ զերենք բռնել, որ չիդառնան իրենց առջի հին սովորութիւնը, ուրիշ կերակրի չեն կրնար զերենք սորվեցնել: Աս Ամերիկեցիներուն մէջը՝ դէմս անցած տիրեր է աս դէշ սովորութիւնը, ամեն հատակի մէջ, երիկ մարդ ըլլայ, կինիկ մարդ ըլլայ. շատ անգամ՝ աղիներ կանցնի՝ շատոնք ուրիշ բան չեն ուտեր աս կաւէս կամ տիղմիս՝ ի պատ. որոնք սորված են աս կերակուրիս, թէ որ զօռով զերենք ետ բռնես, կըհալին կըմաշին, ինչու որ ուրիշ կերակուր մը չիկրնար իրենց

ուժ մը տալ, Ճար չկայ՝ կըմեռնին : Տղաքներուն ու կենդերուն երբեմն Ճար եղաւ, խալըսեցին ղիրենք աս գէշ սովորութենէ :

Կաւահէրին լեզուն՝ Ճերմակ է, Թոռւմած, ատամքը՝ կըցաւի, մորթը՝ չոր ցամաք, ու մկկ չերմի տաքութենէ մը ունի : Հիվանդը կըմեռնի բարակ ցաւով, ջըդողութիով, ու ուռելով : . . . . Արեւմտեան Հինտիատանցիները՝ ամեն հողին աւելի՝ աս Ապօօյի հողը աւելի կըսիրեն :

Աս տեսակ կաւը, գետնէն կելլէ, սովրաբար մոխրագոյն է, եղուն ու կակուղ է, կպչուն, դիւրաւ կըՀալի բերնին մէջ :

Սևերը՝ ասոր Համար կըսեն որ՝ անուշկակ համ մը ունի, երբեմն անխտար շատ կուտեն, որ կըմեռնին ինչպէս մկկ Թունաւ մը . ինչու որ՝ չափով ալ ուտենէ մարդս քիչ մը ատեն, ուժով Թուներուն մկկն է : Աս կաւս արուեսին մէջ խառնըվելով, մազեպէս բարակ երակները բոլորը կըգոցէ, ու ներսը Թոքի պզտիկ ամաններուն մէջ՝ Թանձրըձած կըկենայ : Մեռնելէն շատ ամիս առաջ ընհանրական Թուլութիւն մը կըբերէ մարմնոյ կազմվածքին վրա . բոլոր ներսի մասերը, պըռկունքները, լընտերքը, ու լեզուն կըդեղնին : Աս անկարդ ախորժիս խլաՀիա պատՃառ կըկարծեմ որ ըլլայ՝ ատամքի սաստիկ գրդեռ մը, մկկ կատաղի անօթութի մը, որդեր, ու մարմնոյն մանուսոր շէնքը :

Աս հիվանդութիւնս պէտքը չէ խառնել Մ՝ալալիա, կամ փիւա ըսված հիվանդութենէ հետ, որ շատ յաՃախ կը դառվի տաք երկիրներուն : Փիւա ունեցող հիվանդներուն անկարգ ախորժը՝ մկկկէկ խիստ տարբեր են . մոխիր կուտեն, պատի քերէՃ, քացախ, աղ, լեղի մեղի բաներ, ու ասոր նման արատաւոց նիւթեր . բայց բուն կաւահէրը ուրիշ բան չուզեր, եր Ապօօյէ սիրելի հողին՝ի զատ . երբոր աս չէ գտնելու ըլլանկ, ան ատենը ուրիշ հող կուտէ : Էիմա դառնանք մեր Հինտիատանի պատմուԹիւնը :

Ինչ որ Ճանչցանք ըսինք, աս է, բայց իրաւ որ՝ ծածուկ խորհուրդ մնկ քնուէ, աս Հինտիատանցոց կերպը՝ անօթութենին անցընելու, ու կերակուրի տեղ բռնելու . անկըտար աւելի կըմըրննայ, ինչխտար որ բաղադրող նիւթերը քննելու ըլլանք . բայց տես որ՝ աս ափշելի բանըս՝ խիստ իրաւ ու Ճըշմարիտ է :

Ան կատրՃիկ փոշիովը կապրին աս մարդիքները շատ շաբաթ, վասս մալ չեն քաշեր առողջութենէ ու ուժի կողմանէ, չունին կարօտութենէ ոչ միս ծախողի, ոչ Հաց եփողի, անպիտան է իրենց Համար՝ դինին, ռախին, փիվան, վառելու փայտ, ու աշէվիին բոլոր Թախըմները :

Պալի ծծօղ Հողեր կան, որ ուժ մը ունին դուլըմնելու, ու Հանդարտեցընելու Կոնրէգօ կոչված հիւԹերը, ուսկից առաջ կուգայ անօթութենէ անդադար պատՃառը : Կըտեսանենք որ՝ աս խայԹօղ կիր գրդռօղ սկիզբը՝ հիվանդութիով կը գտնայ, կիր ատեն մը կըդադրի, ու արհեստով ալ՝ ատանկ կընայ ըլլալ, բայց ատով կենդանական մեքենան՝ չի քակվիր ինունդը պահպանելուն Համար, Հապա իր գործքերը առաջ կըտանի ու կըմընչնէ, ինչպէս ջրաբաշխական մեքենայ մը :

ՈւԹէ որ նայելու ըլլանք պատմութենց մէջ կարդացածներուս, Թէ ինչխտար մարդիք երկան ապրեցան անխտար քիչ կերակուրով, որ կրնանք հիչի տեղ սեպել, ան ատենը կրպակսի մեր զարմացումը փերուցիներուն վրա :

Ո՞ւր է որ՝ Տավի երևելի Ինկլիզ Քիմիականը իր հնարագէտ մտմտուքը աս բանիս վրա դարձընէր . ինչխտար անՃինք զինքը պիտի օրհնէին, Թէ որ Անօռուէան գեղ մը գտնելու ըլլար, կամ կերակրի տեղ՝ անանկ բան մը, որ հարկաւորութենէ ատեն՝ անոր գործքը ընէր, քիչ ծանրութենէ ունենար, խիստ աժան ըլլար, ինչպէս փերուցի երջանիկ եղկիրը կըտեսանենք, չէ Թէ միայն առողջ, Հապա ուժով, չուստ, ուրախ զվարԹ, առանց բան մը ուտելու, աս ալ Թող ատեն ատեն ըլլայ, գոնէ ամիս մը Թող ըլլայ : Ինչ կուղէն՝ Թող գանգըտին կերակուր ու պաշար պահէ ծախօղները, աս գիւտս Թէ որ գտվելու ըլլայ՝ պիտի աղեկը, պիտի կատարեալը կըսեպեմ : Ամեն տուն, ամեն պալատ՝ կըպահեր իր ամպարներուն մէջ աս անգին պուշին . ոչ անօթութենէ վրա կըզուրցեինք, ոչ սղութենէ, ոչ սովի, ոչ ալ ասոր վրա, Թէ տերութիները ծանր տուրքեր կըդնեն ուտելիքի վրա :

Աս գործքս՝ որ է պատմութենէ հիմակվան ատենիս, տասնըհինգ օրը մէյմը կըտըպվի .

՝Ի ՎԷՆԷՏԻԿ ՝Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ .

Ով որ կուզէ առնել, Սուրբ Ղազարու Վանքին քովը Պէչհաշիի խանութի կայ գիրքը ծախող : Հոն իր անունը գրել տայ վճարելով մեկ անգամ քառասուն դրչ բոլոր տարվան Համար : Ամեն մեկ բօսատ գալուն տասնըհինգ օր անգամ մը՝ ան խանութը կերկի իր մարդը, առանց բան մը վճարելու կտանէ :